

*В. В. Друк,
аспірант кафедри цивільного права, Юридичний інститут Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника*

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОЮ СФЕРОЮ НА ПРИКАРПАТТІ

У статті розглядаються проблеми державного регулювання розвитку туристичної галузі та обґрунтовуються причини визнання туризму як пріоритетного напрямку розвитку Івано-Франківської області. Зосереджується увага на неефективному та нераціональному використанні ресурсів, невідповідності рівня розвитку туристичної індустрії наявному потенціалу, нерозробленості стратегій розвитку гірських територій.

In the article the problems of government control are examined by development of tourist industry and reasons of confession of tourism are grounded as a priority direction of development of the Ivano-Frankivsk oblast (region). Attention is concentrated on the ineffective and inefficient use of resources, disparity of level of development of tourist industry, present potential, non developed strategy of development of mountain territory.

Ключові слова: державна туристична політика, гірський туризм, державне регулювання розвитку туристичної галузі, правове забезпечення гірського туризму, механізми підтримки інвестиційної привабливості рекреаційної сфери регіону.

Keywords: public tourist policy, mountain tourism, government control of development of tourist industry, legal providing of mountain tourism, mechanisms of support of investment attractiveness of tourist sphere of region.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні розвиток туристичної галузі в Україні є недостатнім, значна частина природних територій та об'єктів культурної спадщини непристосована для туристичних відвідувань, туристична інфраструктура в цілому не відповідає якісним параметрам, а туристичні послуги в більшості секторів туристичної індустрії — вимогам до якості обслуговування. Також через ряд об'єктивних і суб'єктивних причин в останні роки посилилася тенденція до соціально-економічного занепаду гірської території: розбалансовані господарські зв'язки, прогресує безробіття, загострюються диспропорції в життєвому рівні населення в його гірській і рівнинній частинах, наближається до критичної демографічна ситуація, деградує унікальна природа Карпат, запущені історико-культурні цінності регіону. Для ефективного використання всіх

можливих туристичних можливостей на гірських територіях, а вони становлять більшу частину області, потрібна розробка державного механізму в сфері управління гірського туризму. Саме державне регулювання розвитку того чи іншого виду туризму є єдиним способом, який не тільки допомагає розробити цілу систему, заходів державного впливу, а й втілити їх у життя, а також прослідкувати на прикладі певних досліджень та соціопитувань механізми їх реалізації та їх ефективність.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Питанням про розвиток туризму присвячено ряд праць українських та зарубіжних вчених-теоретиків та практиків. Серед них — М.О. Баймуратов, А.Г. Бобкова, О.Ю. Серьогін, С.Б. Чехович, Я.М. Шевченко, Н.А. Опанасюк, В.І. Цибух, В. Федорченко, І. Черніна

та інші. Вагомий внесок у розвиток туризму на гірських територіях робили відомі українські вчені М.К. Орлатий та П.Т. Каблук. Музика Н. та Самковський Ю. аналізують проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності та подають інформацію про створення у гірських регіонах широкої мережі туристичних маршрутів, описують інфраструктуру туристичних баз та притулків у горах. Разом з тим питання нормативно-правового регулювання сфери туризму в Україні на регіональному рівні ще неповністю розв'язані.

Мета статті — з'ясувати основні проблеми державного регулювання туристичної сфери, обґрунтувати причини визнання туризму як пріоритетного напрямку розвитку області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Природні ресурси гірського регіону (мінерально-сировинні, земляні, лісові, водні і рекреаційні) значною мірою впливають на формування просторової і галузевої структур його господарського комплексу. Природно-ресурсний потенціал Українських Карпат створює всі можливості для ефективного розвитку рекреаційного комплексу. Живописні низькогірні і високогірні ландшафти, рельєф і клімат, сприятливі для гірськолижного спорту і туризму, різноманітні й унікальні мінеральні води зумовлюють високий рекреаційний попит на регіон.

Соціальна ситуація в регіоні має чітку тенденцію до загострення, що є наслідком загальнонаціональної економічної кризи і прорахунків у соціальній політиці попередніх років. Але якщо на питання матеріально-технічного розвитку можна дивитися з певним оптимізмом, то погіршення демографічної ситуації вже сьогодні викликає тривогу. Нестримно падає природний приріст населення, що на тлі його зростаючої смертності веде до загострення депопуляційних процесів. Зростають міграційні переміщення, за останні десятиліття чисельність населення нестримно зменшується, продовжується процес старіння населення. Якщо найближчими роками ці процеси не будуть зупинені, то будь-які економічні програми втрачають сенс.

Окрім вигідного географічного положення та природних і рекреаційних ресурсів краю, в місті Івано-Франківськ збережено культурні міфи контексту європейського міста, функціонують мистецькі осередки, що дає змогу активно розвивати мистецько-фестивальний туризм. Щорічно у місті проводиться близько 20 різноманітних фестивалів, привабливості місту надає феноменальне поєднання кількості культурної традиції та динаміки в пошуках новітніх форм. Враховуючи дані обставини, слід відзначити особливу актуальність розвитку туристичної сфери краю.

Одним з важливих напрямів у розв'язанні проблем в туристичній галузі Івано-Франківської області була Програма розвитку туризму в області на 2002—2010 роки [1], яка передбачала цілу низку заходів, спрямованих на розвиток туристичної сфери, а також шляхи їх подальшої реалізації. Однією з важливих складових Програми була підготовка пропозицій до Закону України "Про внесення змін до Закону України

"Про туризм", Туристичного кодексу України; постанови Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо розвитку в'їзного і внутрішнього туризму", Програми розвитку сільського зеленого туризму в Україні, Указу Президента України "Про заходи щодо розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфери України" тощо.

Важливим було декларування необхідності регулярного проведення навчальних семінарів для власників приватних садиб з основ організації обслуговування туристів, правових аспектів діяльності, рівня якості послуг, що надаються; створення уніфікованої бази даних приватних садиб області, що надають послуги гостинності; проведення рекламної кампанії про значення сільського зеленого туризму для покращення соціально-економічного становища населення сільських територій шляхом розміщення відповідної інформації в місцевих, районних та обласних засобах масової інформації; проведення досліджень з метою визначення частки сільського зеленого туризму в загальній структурі туристичних потоків у область; видання щорічного путівника "Сільський зелений туризм на Прикарпатті"; створення умов та підготовка бази даних для розвитку в районах і містах області сільського зеленого туризму; розроблення та внесення на розгляд обласної ради проекту тимчасового Положення про сільський зелений туризм в області; створення інформаційного центру з питань розвитку сільського зеленого туризму тощо.

Однак, для ефективного функціонування досліджуваної сфери важливим є також удосконалення структури управління у туристичній галузі на обласному, районному та міському рівнях, створення сприятливих умов для залучення іноземних і вітчизняних інвестиційних та кредитних коштів у розвиток матеріально-технічної бази туристичної галузі, створення умов у навчальних закладах області для активної туристсько-краєзнавчої роботи гуртків, секцій, клубів, розроблення заходів щодо підтримки організації туристично-оздоровчої та екскурсійної роботи серед дітей, підлітків і молоді, проведення аналізу діяльності суб'єктів туристичної діяльності та вжиття за його результатами заходів щодо підвищення ефективності їх роботи на ринку туристичних послуг, створення при районних державних адміністраціях та виконавчих комітетах міських рад структурних підрозділів з питань туризму тощо.

Програма також передбачала цілу низку заходів, спрямованих на підвищення привабливості Івано-Франківської області. Однак, незважаючи на наявність добре розробленої нормативно-правової основи функціонування туризму в межах області, багато проблем все ще залишаються актуальними. Гострою проблемою є облаштування автостоянок на території туристичних центрів області із забезпеченням санітарно-гігієнічних умов, а в розвинених країнах світу практика таких стоянок передбачає наявність безкоштовного сервісу, яким можуть скористатися будь-які верстви населення.

Важливим, але все ще не вирішеним є питання про розміщення вказівників на автомобільних шляхах українською та англійською мовами, особливо дане пи-

тання є актуальним в період проведення Євро 2012, оскільки під час цього заходу туристичні потоки в Україні значно збільшаться.

Особливо актуальним на даний час є будівництво гірських туристичних притулків, опрацювання нових та упорядкування існуючих туристичних маршрутів у гірських масивах області, облаштування на них місць для відпочинку з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог, оскільки туристичні походи є і будуть залишатися одним із важливих способів проведення вільного часу. Світовий досвід передбачає досить велику різноманітність таких об'єктів, починаючи від місць для тимчасового перепочинку і закінчуючи наявністю великої кількості хатинок з усіма зручностями виключно на пішохідних маршрутах. Така практика є дуже актуальною в наш час, оскільки вона значно мінімізує кількість речей, які є необхідними для того чи іншого походу. В Україні на сьогодні немає жодної такої хатинки.

Програма також передбачала завершення будівництва гірськолижного туристичного комплексу "Буковель" і під'їзду до нього у с.Паляниця Яремчанської міської ради, оскільки даний комплекс — одне з небагатьох місць в Україні, придатних для розвитку зимових видів відпочинку. Роль та значення комплексу "Буковель" на сьогодні важко переоцінити, оскільки він відкриває багато можливостей для розвитку туризму в регіоні. Однак і в даному комплексі все ще існує багато не вирішених проблем.

Часткове невиконання згаданих програм зумовило необхідність активізації місцевої влади на вирішення проблем туристичної галузі. Тому було прийнято Стратегію розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року, яка була схвалена 31 січня 2011 року на спільному засіданні колегії обласної державної адміністрації та президії обласної ради з метою створення туристичного продукту та туристичної інфраструктури на території області для задоволення потреб туристів. Особливістю нової п'ятирічної Програми з розвитку туризму в краї є те, що вона розроблена з урахуванням Доручень Президента України за підсумками його робочої поїздки на Прикарпаття 1 листопада 2010 року та Угоди щодо регіонального розвитку Івано-Франківської області між Кабінетом Міністрів України і Івано-Франківською обласною радою [2]. Можна було б сподіватись, що за таке завдання (5136 тис. грн., зокрема, у 2011 році використано 800 тис. грн.) даної програми буде реалізовано.

Прикарпаття вирізняється диференційованою пропозицією туристичних продуктів на екологічно чистих територіях, серед яких — катання на гірських лижах, пішохідний, водний, оздоровчий, сільський, зелений та культурно-пізнавальний види туризму. Розвиток туризму в області базується на раціональному використанні територіального поєднання природних умов, ресурсів та історичних, архітектурних пам'яток краю. Проведення туристичної індустрії здійснюватиметься на засадах ефективної співпраці влади, бізнесу та громадськості в напрямі формування оригінальних туристичних продуктів, розробки та впровадження туристичних проектів із відповідним фінансовим забезпеченням.

Туристично-рекреаційна галузь Івано-Франківщини була і залишається пріоритетним напрямом розвитку підприємництва в області. Прикарпаття — у трійці лідерів туризму України і за кількістю туристів, і за платежами від туристичної діяльності до бюджету (понад 12% від усіх надходжень у державі). Зокрема, обсяг сплачених ліцензованими туристичними підприємствами краю платежів до бюджетів усіх рівнів за 9 місяців 2010 року склав 27,4 млн грн., що на 61% більше відповідного минулорічного періоду. Туристичні послуги надають більше 100 турсервісів і турагентів, які у 2010 році обслужили майже 1 млн туристів та екскурсантів [3]. На Івано-Франківщині функціонують понад 200 туристично-рекреаційних закладів, у тому числі 98 готелів. За інформацією розпорядників інвестиційних коштів, в усіх 6 готелях у м. Івано-Франківську та 2 у м. Долині, які включені у Державну цільову програму підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу, у 2010 році проведено роботи з модернізації номерного фонду та благоустрою території. Послуги розміщення надають також понад 750 приватних садиб сільського зеленого туризму.

Однак, залишаються і далі невирішеними проблеми розвитку матеріальної бази та туристичної інфраструктури, екскурсійної діяльності й обслуговування, кадрового та рекламно-інформаційного забезпечення галузі, розвитку дитячого, молодіжного та сільського, зеленого туризму та безпеки туристів, вирішення яких дасть змогу приймати в області більше 1,5 млн туристів, організувати нові туристичні маршрути, категоризувати нові садиби сільського, зеленого туризму, облаштовувати нові туристські притулки, а також щорічно отримувати до бюджету платежі від ліцензованих туристичних підприємств.

Одним з ефективних інструментів органів державного управління у області в справі успішного вирішення зазначених проблем є Рада з туризму Карпатського регіону, створена в серпні 2001 року. Вона була створена Закарпатською, Івано-Франківською, Львівською та Чернівецькою, а пізніше і Тернопільською облдержадміністраціями за ініціативи Івано-Франківської обласної державної адміністрації [4]. Основні напрями діяльності Ради включають координацію зусиль областей з розвитку туристичної галузі, аналіз розвитку туризму та діяльності туристичних підприємств, проведення навчальних семінарів, конференцій, круглих столів; здійснення маркетингу туристичних ресурсів регіону, моніторинг діяльності туристичної індустрії в регіоні, координація діяльності туристичних підприємств з урядовими, недержавними, міжнародними, донорськими та туристичними організаціями. Рада з туризму Карпатського регіону тільки за останній рік взяла участь у 18 європейських виставках і бренд організації вже добре знайомий відомим турфірмам Заходу.

Також над проблемами туристичної галузі працює регіональний туристично-інформаційний центр у місті Івано-Франківськ, основною метою діяльності якого є підтримка розвитку туризму в регіон та надання повної інформації про регіон. Так, одним із останніх проектів є "Віртуальні Карпати та подорожі" — суцільний віртуальний тур з понад 100 сферичних панорам.

рам, який охоплює територію від Івано-Франківська до села Паляниця (Буковель). Зараз сайт працює в режимі бета-тестування, однак вже є цікавим для любителів українських Карпат [5].

Розвиток туристичної галузі позитивно впливає на економічне зростання виробництва, перш за все предметів споживання, агропромислового комплексу, спортивно-оздоровчих баз, розвиток дорожнього будівництва та транспорту, реставрацію пам'яток історії та культури, краще використання природно-рекреаційних ресурсів, підприємств торгівлі і харчування, закладів культури. Вибір, впровадження та ефективність обраних шляхів розвитку туристично-рекреаційної галузі регіону залежить від практичних підходів облдержадміністрації, Головного управління туризму і зовнішніх зв'язків та інвестицій щодо ідентифікації ТРК, визначення впливу факторів і сил внутрішнього та зовнішнього оточення.

Для більш ефективного використання дійсного туристичного потенціалу області та шляхів його підняття потрібно віднайти у кожному районі можливі та приховані рушії розвитку туризму як прибуткової галузі. Першочерговими завданнями реалізації державної політики у туристичній сфері стали: налагодження дієвого контролю за станом родовищ лікувальних ресурсів та курортних територій, підвищення ефективності їх використання, розвиток матеріально-технічної бази рекреаційної індустрії, котра складається із сукупності підприємств виробничих і невиробничих галузей, інфраструктури, які використовують лікувально-оздоровчі, пізнавальні ресурси та інші природні ресурси з метою виробництва рекреаційних продуктів для задоволення потреб цільових споживачів та отримання прибутку.

Важливим бачиться також механізм підтримки інвестиційної привабливості рекреаційної сфери регіону. На допомогу підприємцям створені й успішно функціонують консультативні і навчальні установи: Західноукраїнське агентство сприяння іноземним інвестиціям, бізнес-інкубатори, регіональне агентство економічного розвитку, бізнес-центр підтримки жіночого бізнесу. Досвід Івано-Франківської області свідчить про позитивні наслідки цілеспрямованої та ефективної діяльності місцевих управлінських органів щодо реалізації регіональної туристської політики, залучення інвестицій у галузі туризму. Однак Програма розвитку санаторно-курортної сфери, туризму та відпочинку у області на теперішній час виконана лише частково. Тому в наступних роках основними механізмами залучення позабюджетних коштів на виконання програми можуть бути: надання короткострокових (від 3-х місяців до 1 року) та довгострокових інвестиційних (від 1 до 5 років) податкових кредитів з податків, які зараховуються в місцевий бюджет для підприємств, що здійснюють чи спонсорують проведення програмних заходів у рекреаційній сфері; використання норм прискореної амортизації для тих підприємств сфери туризму та рекреації, які в рамках програм здійснюють інвестиції у створення й модернізацію місць для розміщення туристів, надання Кабінетом Міністрів України або облдержадміністрацією гарантій інвесторам, які вкладають засоби в реалізацію інвестиційних проектів.

Вирішенню проблем туристичної галузі в м. Івано-Франківськ сприяє прийнята 29 грудня 2011 році на засіданні сесії міської ради Програми розвитку туристичної галузі міста Івано-Франківська на 2012—2015 роки з метою створення у місті конкурентоспроможної туристичної сфери економіки, збереження та раціонального використання культурно-історичної і природної спадщини, збільшення потоку туристів. До заходів програми, зокрема, внесено реконструкцію брами Палацу Потоцьких, облаштування оглядового майданчика на міській ратуші, а також організаційні заходи з проведення фестивального туризму та інші організаційні заходи з розвитку туризму в місті [6].

Важливими проблемами в розвитку туристичної галузі є соціальні, вагомість яких зростає і посилюється впливом етичного фактора. Закон України "Про інвестиційну діяльність" чітко зазначає, що забороняється інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, встановлених законодавством України [7]. Порушення екологічних критеріїв і обмежень має призводити до економічних санкцій у вигляді штрафів, підвищеної оплати і податків, різних виплат за забруднення оточуючого середовища суб'єктами господарської діяльності. Природокористувачі зобов'язані використовувати рекреаційні ресурси відповідно до основного курортного цільового призначення і в певних обсягах, надавати повну і об'єктивну інформацію контролюючим природоохоронним органам про екологічні характеристики своєї діяльності. Тому неохідне вирішення завдань юридичного забезпечення екологічної політики в туризмі.

Проблемою для регіону тут є недостатній рівень комфортності, слабкорозвинена інфраструктура додаткових послуг туристської інфраструктури, зокрема умов проживання. Готельне господарство дає досить швидке повернення вкладених коштів, однак в області воно розвинуте ще недостатньо. Велика частина ліжко-місць знаходилась в старих будинках літнього типу. Обласною владою спільно з Івано-Франківською регіональною фундацією "Карпатські стежки" було проведено ряд заходів щодо організації наметових містечок у гірських районах, ведеться будівництво гірських туристичних притулків і міжнародних наметових містечок, опрацювання нових та упорядкування існуючих туристичних маршрутів у гірських масивах області, облаштування на них місць для відпочинку з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог, побудовані нові туристичні об'єкти приватного сектора. Значна увага приділялась створенню гірськолижного туркомплексу в Рожнятівському районі, оглядової канатно-крісельної дороги у м. Яремче, а також гірськолижних витягів на території Яремчанської міської ради, оглядового майданчика з канатно-крісельним підйомником і реконструкції трампліну та спортивної бази у селищі Верховина, будівництву туристично-оздоровчого комплексу "Космечара" у с. Міжгір'я Богородчанського району.

Прикладом вирішення соціальних проблем гірського села може слугувати будівництво гірськолижного комплексу "Буковель". Адже тут профінансовано реконструкцію діючої лінії електропередач для потреб

жителів сіл Поляниця, Яблуниця і Татарів на суму 3,8 млн грн., працевлаштовано понад 300 мешканців с. Поляниця та інших сіл території Яремчанської міської ради та Надвірнянського району, сільський бюджет села Поляниця виріс і постійно зростає. У рамках реалізації програми трансформації ТК "Буковель" в курорт європейського зразка заплановано будівництво сучасних інженерних комунікацій, цілої сітки готелів, коледжних комплексів, закладів харчування, соціально-комерційних об'єктів на території села та спорудження нових підвісних канатних доріг з облаштуванням лижних трас з можливістю розміщення у власній житловій інфраструктурі до 30 000 відпочиваючих, що є досить актуальним для регіону. Землі під лижними трасами (біля 600 га) використовуються курортом тільки під час зимового сезону, влітку ж на цих територіях місцеві жителі ведуть традиційні для гірської місцевості форми господарювання.

Виникають проблеми і в галузі туристичних перевезень. Тенденцію до збільшення обсягів перевезень туристів необхідно нарощувати покращенням основних показників рухомого складу, роботою з реконструкції та відновлення залізничних вокзалів області, організувати курсування нових потягів та присвоювати їм статус швидких, започатковувати сполучення рейсовими автобусами. З позитивних моментів відзначимо те, що в області проведено капітальний ремонт та реставрацію залізничних вокзалів у містах Івано-Франківськ, Галич, Рогатин, Коломия, Яремче, Долина, реконструйовано більшість посадочних платформ, оновлено рухомий склад трьома новими дизель-поїздами.

У гірських районах області у вирішенні транспортних перевезень перспективним бачиться формування нової економічної моделі для діяльності вузькоколіїних залізниць, побудованих ще на початку минулого сторіччя [8]. Даний проект має наукове обґрунтування, проведені міжнародні конференції "Карпатський трамвай", присвячені проблемам збереження та рекреаційного використання Карпатських вузькоколіїнок.

Отже, на сьогодні можемо зробити висновок про зростаючу роль Івано-Франківщини на українському туристичному ринку: туризм визнано пріоритетним напрямом розвитку області, активно розвиваються туристичні продукти, поступово покращується рівень обслуговування туристів, впроваджуються заходи з просування регіону як туристичного. Однак багато проблем все ще залишається невирішеними. Зокрема, дискусійним питанням на Івано-Франківщині є неефектив-

не та нераціональне використання ресурсів, невідповідність рівня розвитку туристичної індустрії наявному потенціалу, не розробленість стратегій розвитку гірських територій, відсутність генеральних планів розвитку населених пунктів, відсутність грошової оцінки, невстановленість рекреаційних зон у межах гірських населених пунктів, корегування містобудівної документації на їх територіях. Важливою є також розробка генеральних планів, які визначають функціональне призначення окремих ділянок гірської території, умов забудови, а також створення місцевих нормативів шляхом перенесення основних положень та рішень генеральних планів до детальних планів забудови та інших місцевих нормативних документів тощо. Також обсяги обслуговування не відповідають можливостям Івано-Франківщини, оскільки поступаються оптимальній розрахунковій кількості туристів, яку може прийняти область. Якість обслуговування також не завжди відповідає європейському рівню, що є основною проблемою при вирішенні питання про збільшення кількості іноземних туристів у області.

Література:

1. Програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2002-2010 роки. Затверджено рішенням обласної ради від 22.11.2002. № 85-4/2002 // Галичина. — 2002. — № 9.
  2. Схвалено регіональну програму розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011—2015 роки. [Електронний документ]. Режим доступу: [HTTP://FRTT.IF.GOV.UA/INDEX.HTM](http://FRTT.IF.GOV.UA/INDEX.HTM).
  3. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 рік. — Івано-Франківськ, 2011. — 543 с.
  4. Рада з туризму Карпатського регіону [Електронний документ]. — Режим доступу: <http://www.tourism-carpathian.com.ua/ua/rada/about.php>
  5. Віртуальні подорожі Карпатами. — Режим доступу: <http://www.karpaty360.com.ua/>
  6. Стратегія економічного та соціального розвитку територій Івано-Франківської області до 2007—2017 рр. — Івано-Франківськ, ОДА, 2007. — 53 с.
  7. Закон України "Про інвестиційну діяльність" / Сторінка "Законодавство України" сайту Верховної Ради України [Електронний документ]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
  8. Аналітична записка про стан та перспективи розвитку туризму в Україні. — К.: Держтурадміністрація, 2008. — 16 с.
- Стаття надійшла до редакції 25.04.2012 р.*

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦ ІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"